

PETER BOOTSMA

‘Als het niet kan
zoals het moet ...’

Jan de Koning
EEN BIOGRAFIE

Boom – Amsterdam

Afbeelding omslag: Jan de Koning (privéarchief familie De Koning)
Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2023 Peter Bootsma | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2445 826 4
NUR 680

www.boom.nl

Inhoud

Inleiding (7)

- 1 'Een klein, erg verlegen jochie' – *Jeugd in Zwartsluis* (9)
- 2 'Conflicten met scherpe kanten' – *De Tweede Wereldoorlog* (19)
- 3 'Het was voor ons niet mogelijk dat toen als verkeerd te onderkennen' – *Militair in Indië* (41)
- 4 'Ik zal alle wetenschap weer uit je hoofd zoenen'
– *Molly en de studietijd* (67)
- 5 'Jan is een lieve lummel' – *Gesetteld* (103)
- 6 'Je overtuiging moet aansluiten bij je doeleinden'
– *De CBTB* (123)
- 7 'De partij stond op springen' – *Kamerlid en partijvoorzitter voor de ARP* (143)
- 8 'Voor de voet wegmaaien' – *Minister onder Van Agt* (179)
- 9 'Politici zijn oceanen van kennis van gemiddeld een meter diep'
– *Minister onder Lubbers* (213)
- 10 'Zal het zijn "jij of ik" of "jij én ik"?' – *Laatste jaren* (247)

Ten slotte – *Eén meter verder dan mensen van nature geneigd zijn* (263)

Verantwoording (269)

Noten (273)

Lijst van gevoerde gesprekken (291)

Geraadpleegde literatuur (293)

Geraadpleegde archieven (297)

Illustratieverantwoording (298)

Personenregister (299)

Inleiding

‘Om Jan de Koning [...] is het te vroeg stil geworden. We zouden zijn wijsheid nu goed kunnen gebruiken’. Dat schreef Lodewijk van Gorkom, topambtenaar onder Jan de Koning toen deze minister voor Ontwikkelingssamenwerking was, in 2009 in zijn memoires.¹

Jan de Koning (1926-1994) verdient ontegenzeggelijk een biografie. Mark Kranenburg van *NRC/Handelsblad* wist al lang waarom dat het geval was. Een flink deel van de geschiedenis van Nederland komt immers in hem samen: een jongen die in de oorlog in het verzet ging en meteen na de oorlog naar Indië; secretaris van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (CBTB) ten tijde van de schaalvergroting van de landbouw maar ook de ontzuiling in de jaren zestig; lid van het Europees Parlement toen de Europese Gemeenschap zich vormde; partijvoorzitter van de ARP toen het CDA tot stand kwam; als minister voor Ontwikkelingssamenwerking, de opvolger van de bevlogen Jan Pronk; minister van Sociale Zaken in de no-nonsensekabinetten van Lubbers; en op het persoonlijke vlak de multiculturele samenleving die werd weerspiegeld in zijn huwelijk.

Er zijn vele typeringen in omloop van de hoofdpersoon. Zijn partijgenoot Bob Goudzwaard kwam bijvoorbeeld spontaan met: ‘een Israëliet waarin geen bedrog is’. Al dit soort oordelen hebben een plek gekregen. De tien hoofdstukken die zijn leven beslaan beginnen steeds met een kenmerkend citaat – meestal afkomstig van de hoofdpersoon zelf. Die wordt overigens afwisselend bij zijn voor- en achternaam aangeduid. In grote lijnen is ervoor gekozen om in privé-situaties zijn voornaam te hanteren, in werksituaties zijn achternaam.²

Een biografie komt, bij elk nieuw hoofdstuk weer, voor grote aantallen puzzels te staan die om een oplossing vragen. De grootste belemmering bij dit project bleek het geheugen van de hoofdpersoon te zijn. Dat is bij niemand onfeilbaar, maar bij Jan de Koning al hele-

maal niet. Zoon Dirkjan had het bij het rechte eind toen hij aangaf dat zijn vader graag zijn politieke boodschap duidelijk maakte aan de hand van duidelijke en beeldende voorbeelden, maar dat de werkelijkheid iets anders was. In de vele interviews die de hoofdpersoon gaf kwam het met enige regelmaat voor dat hij gebeurtenissen of herinneringen beschreef die voor de biograaf niet verifieerbaar waren en soms ook aantoonbaar onjuist bleken.

Velen bleken zich de boerenwijsheden van Jan de Koning te herinneren. Ze zijn zijn handelsmerk geworden. Aan de bekendste daarvan is de titel van dit boek ontleend: 'Als het niet kan zoals het moet, dan moet het maar zoals het kan.' Volgens zoon Chris voegde hij daar graag aan toe: 'Maar dan moet je eerst wel weten hoe het moet.'

‘Een klein, erg verlegen jochie’

Jeugd in Zwartsluis

Aan het eind van de zomer van 1935 maakte Zwartsluis, een dorp van toen ongeveer 3500 inwoners in de kop van Overijssel, zich op voor de optocht bij de viering van Koninginnedag. In die tijd was dat op 31 augustus, de verjaardag van koningin Wilhelmina. In 1926 werd op die dag Jan de Koning geboren als tweede kind uit het huwelijk van Dirk de Koning en Heintje Valk. Als eerste was in 1925 zijn broer Koos geboren en na Jan volgden nog Gerda in 1930 en Henny in 1932. Allen kwamen ter wereld in het ouderlijk huis aan de Meppelerdiepkade 66, tegenwoordig de Nieuwesluis 2 – pal bij de sluis waar het Meppelerdiep uitmondde in het Zwarte Water, dat een paar kilometer verderop weer uitkwam in de Zuiderzee (die daar het Zwolse Diep heette).

Hun ouders hadden dat huis in 1923 gekocht omdat vader Dirk er een baan kon krijgen als secretaris-ontvanger en gemeentesecretaris. In 1936 zou hij er burgemeester worden om pas afscheid te nemen in 1962. Rond de negende verjaardag van Jan maakte vader Dirk zich enige zorgen over de ontwikkeling van zijn tweede zoon, blijkens zijn dagboek:

Bij de koninginnefeesten deze zomer deed hij nergens aan mede, terwijl Koos druk was met alles en nog wat. Toen ik tot hem zeide ‘jongen, waarom voer jij toch niets uit voor het feest, terwijl Koos er aldoor druk voor is’ antwoordde hij: ‘vader, als er niemand is om toe te kijken behoeven ze ook geen optocht te houden’.¹

‘Thans omgeeft mij weer de nuchterheid van het leven’

— vader *Dirk de Koning* —

Dirk de Koning was op 25 juni 1897 geboren op de Alexanderhoeve in het Zuid-Hollandse gehucht Lange Ruige Weide, in feite niet meer dan een weg in de polder ten westen van Oudewater met lintbebouwing. Zijn grootvader Dirk was hier in 1843 een veehouderij begonnen. Diens zoon Jacobus Johannes de Koning nam het bedrijf in 1892 over. Uit het huwelijk van hem en Gerrigje de Heer werden vier kinderen geboren: eerst twee meisjes en toen twee jongens. Van die twee jongens was Dirk de oudste, zodat die traditioneel het boerenbedrijf zou moeten overnemen. Zijn dochter Henny Egbers-de Koning, Jans jongste zus, zei daarover: ‘dan zou die boerderij meteen failliet zijn gegaan’. Dirk kreeg op de boerderij een kamertje waar hij kon studeren en in zijn plaats nam zijn broer Aart de boerderij over nadat hun vader in 1929 overleed. Het werd later een vertrouwd logeeraadres voor Dirks gezin.²

Na Aart de Koning nam diens dochter Gerritje de boerderij over met haar man Jan Flore Raaphorst. Zij overwogen al langer om het bedrijf te verkopen toen een dochter van hen in 1980 op zeventienjarige leeftijd op de nabijgelegen spoorwegovergang verongelukte. Dat was de druppel: ze hakten de knoop door en verkochten de boerderij aan de bureu. Op 25 april 2021 ging de oorspronkelijke Alexanderhoeve door brand geheel verloren.³

In Lange Ruige Weide had Dirk rond 1920 heel andere interesses dan zijn broer: bestuur en politiek. Hij leerde er veel over, bijvoorbeeld toen hij bij de Kamerverkiezingen van 1922 campagne voerde voor de ARP en daarover in zijn dagboek schreef: ‘de geheele buurt en de halve Langeweide afgeloopen. Wel leuk, dat propagandawerk. Je krijgt van alles te hooren, maar af en toe ook nogal eens iets lelijks. Vooral bij C. Schoenmaker. Driemaal ben ik er geweest en nog – voor niks! Enfin, de mensenkennis wordt verrijkt en dit moet ook gezegd’. Van 1920 tot 1923 mocht hij een particuliere opleiding in de gemeenteadministratie volgen; aan universiteiten werd deze opleiding toen nog niet aangeboden.⁴

Hij schreef sporadisch in zijn dagboek en soms sloeg hij dat ook jaren over, maar hij bleef het wel doen tot kort voor zijn dood in 1975. Hij schreef meestal in het Nederlands maar soms ook in het Frans, Duits of Engels in de twee schriften die hij naliet. Het gaat veel over zijn christelijke opvoeding en hij citeert bijvoorbeeld als volgt uit

een christelijk gezang: 'k Hunker naar hetgeen ik zien zal, 'k wensch terug 't geen ik eens zag'.

Af en toe werd hij bevangen door twijfel aan het geloof en schreef dan bijvoorbeeld: 'm'n geloofsleven is den laatsten tijd zoo ingezonken. Het schijnt of er geen gebedsbehoefte meer is, of geen prediking mij meer ontroeren kan'. Wat hij schrijft maakt een intelligente, serieuze indruk en hij lijkt ook wel een wat romantische inborst te hebben. Soms komt hij ook wat neerslachtig over, wanneer hij dingen schrijft als: 'Thans omgeeft mij weer de nuchterheid van het leven, de kilheid van het alledaagse. De vonk, die een oogenblik tot een heldere vlam uitsloeg, lijkt weer verdoofd onder de asch'.⁵

In de zomer van 1923 noteerde hij wat mismooide dat er ook nog 'la question de la femme' was, maar in augustus 1923 had hij 'une amie': Heintje Valk. Zij was geboren op 5 juli 1894 in Kampen. Over haar afkomst is veel minder bekend. Ook zij was zeer religieus, maar weer net van een andere denominatie dan Dirk. Hier wordt volstaan met de anekdote dat als Heintje haar man niet begreep, ze wel eens placht te zeggen: 'ach, die man is ook dolerend'. Er is één brief aan Jan bewaard gebleven van zijn grootvader aan moederszijde, die deze schreef voor zijn twaalfde verjaardag in 1938: een lange religieuze aansporing. Over deze grootvader is bekend dat hij dacht rijk te worden met beleggingen in de Russische spoorwegen. De aandelen waren echter vervalst en hij bleek opgelicht. Jans zus herinnerde zich dat ze als kind nog gespeeld had met dozen vol van deze biljetten.⁶

Heintje Valk had een zus die met dominee De Bruin uit Oudewater ging; in zijn kerk was Dirk heel actief voor de jongelingvereniging. Toen Heintje, ook zeer gelovig, daar eens te logeren was bij haar zus, ontmoette ze Dirk. Aanvankelijk aarzelde hij: hij vond zichzelf niet sterk, schreef hij in zijn dagboek, 'en mag ik nu wel een meisje blootstellen aan het gevaar om jong alléén in 't leven te staan?' Op zondag 22 juli 1923 waren ze samen in de duinen van Katwijk. Daarover schreef Dirk in zijn dagboek:

Toen heb ik haar gevraagd m'n meisje en zoo God het wil, later m'n verloofde en vrouw te worden [en hebben we] hoofd aan hoofd gebeden. 'k Heb altijd zoo den indruk, dat je in de natuur als 't ware dichterbij God bent dan in een huis. [...] [Heintje] heeft toen gezegd: 'Er is tweeeërlei mogelijkheid. Onze verbinte-

nis kan zijn in Gods gunst en onder zijn leiding. Moge het Hem behagen haar in zijn gunst te doen zijn. Zonder Gods zegen zal onze liefde ons slechts ellende brengen!⁷

Deze dag ging het 'aan' en deze datum lieten ze in hun ringen grave- ren. Op 16 april 1924 trouwden ze in Oudewater en schreef Dirk in zijn dagboek: 'de bruine oogen van m'n wit gesluisde bruid schit- terden van geluk. Het huwelijk werd voltrokken in Oudewaters pas- torie door Oudewaters pastoor en op 't antieke stadhuis.' Dirk kon zijn geluk niet op en de neerslachtigheid leek vanaf toen wat naar de achtergrond te verdwijnen.⁸

Het solliciteren bleek een bezigheid die hem nederig stemde. In januari 1923 – hij was 25 en nog niet eens afgestudeerd – stuurde hij al een 'papieren kindje' de wereld in: een sollicitatie naar de functie van gemeentesecretaris in Leerbroek, Meerkerk en Nieuwland. Twee maanden later vertrouwde hij zijn dagboek toe:

Voor eenigen tijd zond ik 'n klein papieren kindje de wereld in. 't is de Stakker niet best vergaan. Ik was één van de 87 sollicitan- ten! Blijkbaar hebben de heeren die daar de lakens uitdeelen er zelfs niet aan gedácht om mij te benoemen. Op een groslijst van 19 kwam ik nog niet eens voor! Volkomen genegeerd! Ge- daan alsof ik er niet was! Daar schrijf je nu 22 à 25 brieven voor! Ja ja, 't is toch wat! Cynisch koud zijn ze gebleven bij het ont- vangen van m'n stapel diploma's en m'n mooie kaartje. Solli- citeeren is [...] een héél goeie remedie tegen zelfverheffing.⁹

Om ervaring op te doen was hij tijdens zijn studie al vrijwillig (dus onbetaald) gaan werken op de secretarie van de gemeente Oudewa- ter. Zodra hij beethad bij het solliciteren maakte hij de balans op van zijn werkzame leven: "k Ben nu 26 jaar, ruim 3½ jaar is in beslag ge- nomen door m'n studie en een drietal daarvan was ik werkzaam als volontair ter secretarie alhier. Dat dat voorbij is betreur ik niet'.

Toen het hem gelukt was een baan te vinden citeerde hij een zin uit een psalm: 'ma destination va s'accomplir' (mijn bestemming zal worden vervuld). Hij herinnerde zich 'dat de held van dat boek, tot een grootsche taak geroepen, uit het vaderhuis optrekkend naar zijn bestemmingsplaats, in geestdrift met heilige moed' dat had uitgeroe- pen. 'Onwillekeurig kwamen deze woorden mij voor de geest toen ik mij genoegzaam kon doorgronden van het feit, dat ik benoemd

was tot secretaris-ontvanger van de gemeente Zwartsluis. Waarlijk ook mijn bestemming gaat zich vervullen [...] Van den aanvang van mijn studie af heb ik geen hinderpalen gekend'. Op het blaadje van de kalender van 27 oktober 1923 noteerde hij: 'benoemd tot secretaris en ontvanger van Zwartsluis' – hij was pas 26 en trouwde dus pas een half jaar later met Heintje. Hij nam afscheid van het verenigingsleven van Oudewater. In het huis dat ze kochten in Zwartsluis bleven ze de rest van hun leven wonen. In zijn dagboek nam hij met deze onderstreepte woorden afscheid van Lange Ruige Weide: 'Als kind heb ik hier gespeeld, als jongeling gedroomd en bemind, als man de ernst van het leven geproefd; ik ben hier gelukkig geweest!'¹⁰

'Een klein droomertje, maar toch wel pienter'

– Jan in Zwartsluis –

De switch van volontair naar gemeentesecretaris werd in de lokale pers in Zwartsluis beschreven als 'een wel zeer forse stap'. Dat was het inderdaad. Zowel De Koning als de gemeente Zwartsluis kreeg er echter nooit spijt van.¹¹

Dirk was gemeentesecretaris en gemeenteontvanger: dat laatste hield in dat hij de gemeentelijke belastingen moest innen. Daarover vertelde Jan later dat dat vaak rekenwerk tot diep in de nacht opleverde. Soms ging zijn vader na hoe toch dat verschil van tien cent was ontstaan: 'Wij, de kinderen zeiden: "dat passen wij wel bij uit onze spaarpot." Maar dat wilde hij niet. Het ging om het principe.' Principes waren belangrijk, vond ook Jan, maar die mochten niet tot dogma's of tot ideologie verworden.¹²

De Koning vatte het werk voor de kleine gemeente energiek op met als gevolg dat er in 1936, toen burgemeester Oprel vertrok naar Hardenberg, met succes druk op hem kon worden uitgeoefend om burgemeester te worden. Op 3 augustus 1936 was de plechtige installatie. De wethouders Meulink en Buisman haalden de burgemeester en zijn gezin van huis op in een koets om naar het gemeentehuis te rijden. Een van de wethouders zei in zijn toespraak dat ze de nieuwe burgemeester niets hoefden uit te leggen over Zwartsluis, want dan zou hij hen verbeteren. Na afloop ging de burgemeester met zijn gezin en alle genodigden achter het gemeentehuis op de foto – de kinderen natuurlijk op hun paasbest: Jan en Koos droegen een stropdas, Gerda en Henny een nette jurk.¹³

Het opvoeden van vier kinderen en het drukke burgemeesterschap konden of wilden Dirk en Heintje niet alleen aan. Er was altijd een hulp voor het huishouden. In 1938 en 1939 was dat Trijntje Esser-van Dalfsen. Ze herinnerde zich dat Jan ('een stille jongen') en Koos haar moesten helpen bij het poetsen van de schoenen. Ze maakte er (te) lange dagen, vond ze: van half acht 's ochtends tot half acht 's avonds. Ze had maar eens in de twee weken een middag vrij en die dreigde ook nog vaak verloren te gaan. Ze deed alles wat het huishouden omvatte; er werd tussen de middag warm gegeten. Omdat ze het werk te intensief vond hield ze er na twee jaar mee op, al keurde Jans moeder dat af. Wel leerde ze er met mes en vork te eten en ook mocht ze met het gezin mee op vakantie: elk jaar twee weken naar Katwijk, waar steeds hetzelfde huis van vrienden gehuurd werd.¹⁴

Ook familiebezoek bracht de kinderen wel eens in het westen van het land: een oom en tante van moederskant woonden met hun grootvader aan de Overtoom in Amsterdam. Jans zus Henny herinnerde zich dat ze het enorm spannend vond om daar naar de bioscoop te gaan. Ook deze familie was zeer gereformeerd. Als ze de radio aanzetten en hoorden dat de katholieke KRO de uitzending verzorgde, gaven ze als commentaar: "t hoeft niet vandaag," zo herinnerde Jan zich.¹⁵

In 1938 maakte het gezin een drama mee: op 8 juli – moeder Heintje was net 44 geworden – kwam er een nakomertje, dat echter doodgeboren werd. De volgende dag droeg vader Dirk het met Jan en Koos naar het graf.¹⁶

Vanaf 1936 waren Jan en Koos dus de zoontjes van de burgemeester. In de kleine gemeenschap die Zwartsluis was betekende dit dat ze in een glazen huis leefden. Jan werd wel eens op kattenkwaad betrapt, bijvoorbeeld als ze in het riet van het Meppelderdiep een vuurtje gestookt hadden. Dan behandelde zijn vader hem wat strenger dan zijn leeftijdsgenootjes, herinnerde hij zich:

We werden wel eens opgebracht en dan op het gemeentehuis streng toegesproken. Mijn kameraadjes kwamen dan met de schrik vrij, maar ik moest nog nablijven. Dan haalde mijn vader de gummistok tevoorschijn. Hij legde uit dat hij tegenover mij toch een beetje streng wilde zijn.¹⁷

Die gummistok gebruikte zijn vader overigens nooit. In de herinnering van Jans jongste zus Henny was de sfeer in het gezin opge-

wekt en werd er weinig gestraft. Als dat toch gebeurde, dan betrof het meestal Koos. Toen Jan in 1956 trouwde droeg hun moeder een gedicht voor waarin ze ophaalde dat Koos ooit voor kattenkwaad gestraft was: hij moest vroeg naar bed. Vervolgens was Jan zoek. Na een uitgebreide zoektocht bleek dat Jan uit solidariteit ook was gaan slapen – de jongens deelden een kamer en een bed aan de achterkant van het huis, net als Gerda en Henny dat deden aan de voorkant van het huis.¹⁸

De woning bestond uit twee samengetrokken huizen; het achterste huis had bij een kalkbranderij gehoord. Door de samenvoeging waren er allerlei zolders, kruipruimtes en bergingen ontstaan. Het was een oud huis: het dak lekte en als het regende moest Jan wel eens naar de zolder om pannetjes neer te zetten die de regen opvingen. Er was in het hele huis maar één lamp, boven de eettafel: wie 's avonds wilde lezen moest dus aan die tafel gaan zitten en daar werd 's avonds vaak lang gepraat.¹⁹

Het Meppelerdiep pal voor de deur was voor de kinderen een bron van inspiratie. Als er een schip door de sluis wilde, dan moest die bediend worden. Iedereen wist hoe de sluis werkte en wie er was hielp daarbij. Ook Jan deed dat wel. Decennia later vertelde hij als minister aan een ambtenaar dat hij daar geleerd zou hebben om een hazenslaapje te doen, als hij op de volgende boot moest wachten.²⁰

Koos en Jan, de twee jongens uit het gezin, trokken veel met elkaar op. Zus Henny herinnerde zich dat ze ooit een kano kregen, maar die bleek lek. In het Meppelerdiep lagen twee eilandjes en ze probeerden om de beurt om een eilandje te bereiken. Dat ging Koos gemakkelijker af: hij was ouder maar ook sterker gebouwd. Toen het Jan met moeite ook lukte stapte hij op het eilandje prompt in een wespennest en werd aangevallen door die wespen. Hij werd flink gestoken en sprong snel het water in om terug te zwemmen. Van dit avontuur was hij even ziek, waarop hun vader concludeerde dat de kano maar niet meer gebruikt moest worden. Ria Visser, die een stukje verderop woonde, bleef het beeld bij van Koos en Jan die samen het Meppelerdiep in sprongen. Zwartsluis was een bijzonder overzichtelijke gemeenschap. Toen ze trouwde werd het huwelijk tot haar verrassing voltrokken door de burgemeester zelf, die hen opriep om van elke dag een kleine feestdag te maken. Ze zat lange tijd in het bestuur van de Oranjevereniging, dat op Koninnedag een aubade bij de burgemeester voor de deur hield. Na

afloop was er gebak en toonde Dirk de Koning zich altijd heel belangstellend.²¹

Koos en Jan waren tegenpolen. Volgens hun zus Henny was Koos een waaghals en zocht hij soms ook wel het gevaar. Hij was ruim anderhalf jaar ouder dan Jan en verbood zijn kleine broer allerlei dingen die hij zelf wel deed. Dan ging hij bijvoorbeeld ondersteboven aan zijn gympen aan een lichtmast hangen. Ook Gerda was een actief kind, dat graag in bomen en masten mocht klimmen. Jan was minder avontuurlijk ingesteld en introverter. Toen hij negen was en zijn vader beschreef hoe zijn beide zoons omgingen met de genoemde optocht voor de viering van Koninginnedag, beschreef hij Koos als 'resoluut en tot aanpakken geneigd' en Jan als 'een klein "droomertje", maar toch wel pienter'. Op zijn vijfde kwam Jan aan zijn moeder melden: 'nu wil Jan geen duim meer zuigen'. Toen hij eens kattenkwaad uithaalde en zijn vader tegen hem zei 'kwajongen dat je bent,' antwoordde hij: 'Zegt u dat maar niet, want u bent de vader.'²²

Op zondag moesten de kinderen mee naar de kerk: het geloof was voor beide ouders belangrijk. Aan alle rituelen werd deelgenomen; alle kinderen werden bijvoorbeeld gedoopt. In Henny's herinnering was het allemaal niet zo zwaar. In Hasselt, een dorp verderop, duurde de preek urenlang, omdat daar veel zware zogeheten 'bonders' zaten. In Zwartsluis duurde die maar anderhalf uur en de catechisatie 's avonds was vrijwillig. Koos moest niet veel van de kerk hebben, Jan vond het minder erg om mee te gaan.²³

Beide jongens gingen vanaf hun zesde naar de christelijke lagere school aan de Zomerdijk in het dorp. Een onderwijzer daar duidde Jan ooit aan als 'het schapje onder de wolven'. Jan bewaarde geen al te beste herinneringen aan de school, althans aan de onderwijzeressen, zo schreef hij later: 'Ik heb vroeger nooit van m'n juffrouwen op school gehouden. Ze waren streng en gemeen en ik was een klein, erg verlegen jochie dat na een boos woord al in het trillende lip-stadium verkeerde.'²⁴

In 1938 ging Jan naar de ulo in het dorp, waar hij alleen de eerste klas doorliep. Erg hoge cijfers (een 9 en zelfs een 10) haalde hij dat jaar voor Bijbelse en vaderlandse geschiedenis; voor algebra en meetkunde prijkte er echter een 2 op zijn cijferlijst. Hij ging over en vanaf het schooljaar 1939-1940 ging hij naar de hbs in Zwolle. Daarvoor moest hij een toelatingsexamen doen. Voor Nederlands, rekenen en geschiedenis haalde hij een 7, voor aardrijkskunde een 4½ - genoeg om toegelaten te worden.²⁵

Jans jeugd in Zwartsluis lijkt betrekkelijk zorgeloos verlopen te zijn. Dat hij een gevoelige jongen was bleek ook toen hij in zijn studententijd op zijn jeugd terugblikte:

Vroeger toen ik klein was, had ik vaak heimwee naar iets wat je niet kunt omschrijven, een soort ‘beloofd land’ dat achter de horizon lag en soms was het zo erg dat het pijn deed aan je hart. Het werd een beetje beter als je ver van huis liep, maar helemaal over ging het nooit. Het was altijd alsof je niet ver genoeg was. Ik denk dat het bij ieder kind wel zo zal zijn, alleen is het bij mij nooit helemaal overgegaan.²⁶

‘Leven zonder conflicten met anderen’

— *Jans latere blik op Zwartsluis* —

Zwartsluis bleef de rest van zijn leven een bijzonder plekje houden in Jans hart. Als student verruïneerde hij zichzelf naar eigen zeggen ooit voor maanden met de aanschaf van een kaart van Zwartsluis van rond 1600, uit de beroemde atlas van Blaeu. Toen hij minister was hing die kaart nog steeds ingelijst thuis.²⁷

De bestuursstijl van zijn vader was een belangrijke inspiratiebron voor Jan. Doordat die alom werd gerespecteerd in het dorp kon hij van 1936 tot aan zijn pensioen in 1962 burgemeester blijven. Hoezeer Jan daarvan onder de indruk was liet hij af en toe in interviews blijken. Dan zei hij bijvoorbeeld: ‘Als je Zwartsluis goed kunt besturen, is Europa bij wijze van spreken een fluitje van een cent. Het omgekeerde is niet waar. Als je Europa kunt besturen, kun je in Zwartsluis grandioos mislukken.’ Zijn vader was een voorbeeld voor hem, zei hij in 1978: ‘Ik geloof niet dat er in het hele dorp iemand is met wie hij conflicten had. Dat heb ik zeer bewonderd. Ik heb er ook veel van geleerd.’ Dat probeerde hij zelf ook: ‘Ik geloof dat het mogelijk is zonder conflicten met anderen te leven.’²⁸

Hoe zijn vader er kennelijk in slaagde om in bijna veertig jaar als gemeentesecretaris en burgemeester geen enkele vijand in zijn gemeente te maken valt buiten het bereik van dit boek. Het onderhouden van vele informele contacten in de kleine gemeenschap maakte in elk geval deel uit van zijn bestuursstijl. Bij zijn afscheid in 1962 werden zijn diplomatieke gaven en zijn tact geroemd. Een van de wethouders gaf er dit voorbeeld van. Als er tien gegadigden kwamen

om een woning toegewezen te krijgen, dan kregen ze alle tien volop de gelegenheid om bij de burgemeester hun hart uit te storten. Daardoor verlieten ze alle tien zijn kamer ‘in de vaste overtuiging dat ze de beschikking over deze ene woning zouden verkrijgen’.²⁹

Tijdens en na zijn ministerschap kwam Jan af en toe nog terug in Zwartsluis. In 1989 vroeg de toenmalige bewoner van zijn geboortehuis, Willem Schoonewelle, hem of hij het huis ‘De Koningshof’ mocht dopen. Dat vond Jan prima. Een bordje met die naam en de vermelding van de beroemde zoon siert sindsdien het huis. Hij ging er op bezoek, bekeek het huis en haalde jeugdherinneringen op. Het huis was toen al (en inmiddels nog meer) danig veranderd. Er werd bijvoorbeeld een erker aan de zijkant aangebouwd om Jans moeder een plek te geven waar ze kon liggen.³⁰

In 1988 vroeg een krant hem naar zijn favoriete plekje in het dorp. Hij kon niet kiezen tussen zijn geboortehuis en de oevers, al moest hij bij die laatste vaststellen dat de rietoever was getransformeerd in een jachthaven. ‘Maar ’t blijft mooi, hier aan het Zwarte Water.’³¹

‘Conflicten met scherpe kanten’

De Tweede Wereldoorlog

Op 10 mei 1940 werd Jan – dertien jaar jong – rond half zes 's ochtends gewekt door zijn vader. De burgemeester had van drie tot vijf luchtwachtdienst gehad in het gemeentehuis. Hij zag er vele Duitse vliegtuigen overkomen en hoorde dat de Duitsers ook al de grens waren overgestoken. Afgesproken was dat bij een Duitse inval hun opmars zo veel mogelijk bemoeilijkt moest worden. Daartoe zouden beide bruggen over de sluizen worden opgeblazen die in Zwartsluis samen het Meppelerdiep overspanden op de plek waar dit uitmondde in het Zwarte Water. Wie in de buurt van een van die bruggen woonde moest het huis uit. Nadat de burgemeester zijn vrouw en zijn vier kinderen wakker had gemaakt, ging hij er met Jan en diens oudere broer Koos op uit om hun burens te waarschuwen:

De mensen waren volkomen verrast. Ik kon me nog levendig voorstellen wat een getob we hadden met oude mensen, die niets van de situatie begrepen. Een oude vrouw deed de deur niet open. Mijn oudste zoon sloeg de ruiten van haar huisje stuk, wikkelde haar in een wollen deken en droeg haar naar de Sluisstraat. Het was een droeve stoet van verbaasde en verwarde mensen.

Een paar beelden van de eerste oorlogsdagen bleven Jan bij. Omdat de brug openstond, gooide zijn vader zijn knipmes over de sluis zodat de sergeant daar het vuurkoord kon doorsnijden en de lont aansteken. De familie De Koning maakte zich uit de voeten op de Sluisstraat. Door de ontploffing sprongen de ramen van hun huis; dat kon dezelfde dag nog gerepareerd worden. Op 13 mei kwam de volgende schok: koningin Wilhelmina vluchtte naar Engeland. Dat veroorzaakte aan de keukentafel van huize De Koning discussie. Vader Dirk kapte die echter af met: ‘de koningin heeft dat gedaan, dus

is het goed'. Jan vond het achteraf heel verstandig dat zijn vader zijn emoties op dat moment niet liet blijken: 'dat was zijn stijl'.¹

Voor Jan veranderde er niet veel: om in het verzet te kunnen gaan was hij nog te jong en hij moest gewoon naar school. Sinds de zomer van 1939 was dat de hbs in Zwolle: het Christelijk Lyceum aan de (nog niet gedempte) Veerallee, dat daar nog steeds is gevestigd. De rector was Jan Fernhout. De geschiedschrijvers van die school gaven een fraaie beschrijving van zijn persoonlijkheid. Hij kon bijvoorbeeld 'geniaal schelden' op leerlingen die het te bont gemaakt hadden. Ook was hij een groot schaatsliefhebber: als het vroor deed hij graag zelf mee aan de schaatswedstrijden van de school. 'Om moeilijkheden met de Inspectie in verband met ijsvrij te voorkomen, werd het aantal uren gymnastiek dan plotseling aanzienlijk uitgebreid,' zo staat te lezen in de schoolkroniek. Jans beste en slechtste vakken bleven hetzelfde als het jaar op de ulo in Zwartsluis, zo bleek uit zijn rapport in de eerste klas met één 9 (Godsdienstonderwijs) en twee keer een 5 (algebra en meetkunde).²

Bij slecht weer reisden Jan en Koos per bus naar school. Hun zus Henny zag het tachtig jaar later nog steeds voor zich:

Die bus kwam vanuit Blokzijl en Vollenhove. Hij stopte bij de brug bij ons huis. Dan werd er geroepen. Ik zie Koos nog vliegen. Half aangekleed, met zijn jas over de schouders, een boterham achter iedere wang, de tas mee, rende hij naar boven en riep vanuit het raam: 'Slagter, de bus is er!!!' Die jongen woonde drie huizen verderop. En dat ging zo verder door. Dan zag je allemaal vliegende jongens van een jaar of vijftien, zestien. De bus reed via Hasselt naar Zwolle. Daar moesten ze het spoor nog over. Ze kwamen altijd te laat. 'Het spoor zat zeker weer dicht,' zei de leraar dan. 'Ja, het spoor zat dicht,' zeiden ze dan. Dan was de bus te laat gekomen of er was weer wat uitgehaald.

Mogelijkheden voor dat laatste waren er doordat de bus, vanwege benzineschaarste, een houtgasgenerator had: een soort vat achterop de bus met een gat waar hout in ging. De bus werd aangedreven door de houtverbranding. Jan vertelde erover aan zijn zoon Chris:

Ze hadden niet altijd zin om naar school te gaan. Dan moest een van die jongens zijn schoen op dat gat houden. Dan ging